

12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

УДК 3703:340.016.001.33

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИДІВ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Нестеренко О.М., викладач

кафедри суспільно-гуманітарних наук,

Таврійський державний агротехнологічний університет

Статтю присвячено аналізу основних видів правового виховання, їх систематизації та формуванню класифікації видів правового виховання за певними критеріями.

***Ключові слова:** правове виховання, правові традиції, патріотичне виховання, правосвідомість.*

Статья посвящена анализу основных видов правового воспитания, их систематизации и формированию классификации видов правового воспитания по определенным критериям.

***Ключевые слова:** правовое воспитание, правовые традиции, патриотическое воспитание, правосознание.*

Nesterenko O.M. SYSTEMATIZATION OF TYPES OF LEGAL EDUCATION

The article is devoted to the analysis of the main types of legal education, their systematization and the formation of the classification of types of legal education according to certain criteria.

***Key words:** legal education, legal traditions, patriotic education, legal consciousness.*

Постановка проблеми. Системний характер притаманний не лише виховній діяльності в цілому, але й окремим різновидам виховання, зокрема – правовому вихованню. Останнє також характеризується наявністю багатьох форм, засобів, напрямів виховного впливу на свідомість суб'єктів правового спілкування, які потребують відповідної класифікації, для того щоб

сформувати цілісне, системне уявлення про основоположні напрями виховного впливу у сфері права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється значна увага питанням правового виховання. Зокрема, аналізу його природи, суб'єктів і об'єктів, форм і методів здійснення присвятили свої дослідження В.В. Головченко, С.В. Болоніна, Н.А. Гранат, В.А. Туманов. Особливий інтерес викликають опубліковані роботи видатних вітчизняних теоретиків В.О. Котюка, М.П. Рабиновича, О.Ф. Скакун, які великого значення надають аналізу проблем правового виховання. Значний внесок у дослідження питань правового виховання зробили праці відомих дореволюційних вчених І. О. Ільїна, П. І. Новгородцева, Б. О. Кістяківського, що присвячені вивченню загальних питань правосвідомості, висвітленню правових, соціально-психологічних аспектів правомірної поведінки, соціально-правової активності особи, правового нігілізму тощо.

Метою статті є систематизувати основні види правового виховання та класифікувати їх за певними критеріями.

Виклад основного матеріалу. *За суб'єктною спрямованістю* доцільно, на нашу думку, розрізняти загальне та спеціалізоване правове виховання.

Загальне правове виховання спрямоване на формування правосвідомості широких верств населення, «прищеплення» громадянам основних правових цінностей, базових юридичних знань, формування позитивного ставлення до права і закону. У сучасних умовах загальне правове виховання стає загальнодержавним завданням, оскільки одним з найважливіших «маркерів» стану правової свідомості є громадська думка про право, а показники і якість правової вихованості громадян безпосередньо впливають на розвиток країни.

Загальне правове виховання має ту особливість, що воно всім своїм змістом направлено на формування соціально-комунікативних якостей людей, на виховання їх як членів суспільства. Цим воно відрізняється від формування навичок і здібностей в тій чи іншій предметній діяльності (наприклад, від

професійної підготовки лікаря, менеджера, інженера, економіста). Не даючи професійних навичок (зрозуміло, крім професії юриста), правове виховання дає представникові кожної професії мінімум правових знань, умінь і активно сприяє формуванню переконань, поведінкових установок, необхідних для кожного громадянина. У ст. 5 Закону України «Про загальну середню освіту» серед іншого вказано, що завданнями середньої освіти є виховання громадянина України, виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина [1, ст. 230]. Ці положення безпосередньо стосуються загального правового виховання, вони окреслюють коло питань, на яких необхідно зосередити основну увагу при формуванні загальносоціального рівня правосвідомості. Правове навчання і виховання широких верств населення має органічно поєднувати формування загальногромадянських морально-правових знань, навичок, переконань із виробленням професійно-трудова, а також соціально-комунікативних знань і переконань, необхідних для спілкування людей у родині, побуті, громадській діяльності. Тим самим воно буде вносити вклад у справу формування особистості.

Слід звернути увагу на той факт, що реалізація правового виховання й навчання, як процесу, є найбільш ефективним в певний період життя людини. При нестачі виховання в конкретному часовому проміжку, подальше його отримання ускладнюється, і це обґрунтовано віковими особливостями, коли всі психічні процеси стають менш сприйнятливими до зовнішнього впливу у формі виховання. Внаслідок цього, необхідно пам'ятати про те, що об'єктивно зростаюча виховна роль права не зможе бути досить плідною, якщо не буде підтримана цілеспрямованою діяльністю по правовому вихованню молоді. Завдання правового виховання молоді полягає в засвоєнні кожною молодою людиною основних принципів і спрямованості правових норм, у виробленні правильної правової орієнтації, у придбанні не тільки знань основ

законодавства, а й у формуванні глибокої поваги до права, що перетворюється в особисте переконання, потребу і звичку дотримуватися закону.

Спеціалізоване правове виховання має за мету формування професійної правосвідомості, тобто правосвідомості осіб, які на фаховій основі займаються вирішенням різного роду юридичних питань. Коли дослідники говорять про професійну правосвідомість, вони, насамперед, мають на увазі правосвідомість працівників правоохоронної, судової та пенітенціарної систем, інших державних службовців. Наприклад, на думку А.А. Бондарєва, особливості професійної правосвідомості державних службовців пов'язані з «виконанням владних, управлінських і правоохоронних функцій. Ця діяльність, як правило, не має чисто юридичної спрямованості, але тісно пов'язана зі сферою дії права» [2, с. 102]. Однак, в умовах формування правової держави та динамічного розвитку громадянського суспільства, великого значення набуває також діяльність юристів, які займаються консультуванням громадян, підготовкою і укладанням цивільно-правових договорів тощо. Втім, у якій би сфері не працював юрист, він повинен мати належний рівень юридичної підготовки, що охоплює загальні та спеціальні юридичні знання. Кожна юридична професія передбачає, за словами В.О. Щегорцова, наявність комплексу «додаткових правових знань, зумовлених специфікою конкретної професії, а також більш широке і глибоке знання законів, тих галузей права, з якими найчастіше доводиться стикатися з обов'язку роботи» [3, с. 77].

Для юристів правова підготовленість, природно, має визначальне значення. Вона повинна бути вищою, ніж у законослухняних громадян, відрізнятися обсягом, глибиною і формалізованим характером знань, принципів і норм права, а головне, – умінням їх застосовувати. Представників юридичної професії відрізняє особливе правове мислення та юридичний світогляд. Як вказує В.М. Коробка, правове мислення, характеризуючи собою динамічні процеси осмислення навколишньої соціально-правової дійсності через ідею належного, що бере свій початок у ціннісно-ідеальних основах буття, започатковує статичну світоглядно-правову систему координат, у

масштабах якої форматується позитивно-стійке ставлення особистості до права як до ідеї належного, виробляється належне, бажане ставлення людини до навколишнього світу [4, с.13].

За послідовністю у часі правове виховання поділяється на первинне та вторинне.

Первинне правове виховання пов'язане з початковим формуванням у людини уявлень про право, про його роль у суспільстві, про значущість правового способу регулювання суспільних відносин. Цей різновид правового виховання безпосередньо пов'язаний з правовою соціалізацією особи, під якою розуміється засвоєння особою правових цінностей, перетворення їх на норми свого життя та поведінки, на особисті якості й особливості індивідуальної психології [5, с.25]. З юних років закладається основа відповідних знань, норм поведінки, звичок, потреб особистості. В цьому процесі формуються соціальні якості, властивості, знання, навички, вміння людини, її культура (зокрема правова) і вона стає дієздатним учасником суспільних відносин. Здійснюється перетворення природних людських сил і потенцій суспільством, їх окультурення [6, с.52].

У значної частини людей переважають емпіричні, життєві правові знання. Вони отримують їх у процесі своєї практичної діяльності, стискаючись з різними правовими явищами: здійснюючи операції купівлі-продажу, беручи участь у трудових процесах, врегульованих нормами права, тощо. Все це, природно, сприяє накопиченню відповідних правових знань, формує елементарні правові уявлення про ті чи інші правові явища. Люди зазвичай користуються відомими поняттями - закон, законність, правопорядок і т.д., але далеко не кожен з них у достатній мірі глибоко представляє їх сутність. У їхній правосвідомості поряд з вірним, правильним розумінням оточуючих правових явищ є разом з тим і багато такого, що є суперечливим і навіть помилково, неправильно розуміється. Але, у загальному сенсі, «середньостатистичний» громадянин все ж має той набір знань, оцінок, установок, які дозволяють йому

більш-менш впевнено орієнтуватися у суспільному житті, у державних та юридичних процесах, що відбуваються навколо нього.

Вторинне правове виховання має справу з уже сформованою свідомістю людей, яка потребує певного коригування. Слід зазначити, що у юридичній науці відсутня єдність стосовно визнання і оцінки даного різновиду правового виховання. Наприклад, С.І. Максимов переконаний, що про правове виховання у демократичному суспільстві можна вести мову лише стосовно дітей і молоді, тому що виховувати дорослу людину допустимо лише в патерналістських системах (наприклад, у соціалістичному суспільстві), де до неї ставляться як до нерозумної дитини, про інтереси якої краще за все відомо її керівникові або володареві. У таких суспільствах, де немає поваги до гідності і прав особи, вважається припустимим тиснути на її вільний вибір, обмежувати її свободу [7, с.232]. Дозволимо собі не погодитись з такою позицією, оскільки не можна ототожнювати процес виховання з тиском на особу та з обмеженням її свободи. Нам імпонує динамічна концепція особистості, яка зумовлює розгляд її соціального розвитку, набуття певного рівня правосвідомості і правової культури як процесу, перманентно притаманного протягом усієї життєдіяльності індивіда [6, с.53].

Оскільки чинники, які вимагають коректування правосвідомості особи, можуть бути як позитивними, так і негативними, слід розрізняти два різновиди вторинного правового виховання – адаптаційне виховання та перевиховання.

Адаптаційне виховання полягає у пристосуванні суб'єкта до нових соціальних умов. Якщо говорити про адаптацію у широкому сенсі, то вона фактично означає соціалізацію особи. Соціальна адаптація виступає як інтегративний показник стану людини, що віддзеркалює її можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття оточуючої дійсності і власного організму; адекватна система відносин і стосунків з оточенням; спроможність до праці, навчання, дозвілля; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в сім'ї та колективі; адаптивність поведінки згідно з рольовими очікуваннями інших [6, с.58]. У нашому

дослідженні ми будемо говорити про адаптацію у вузькому значенні, про правове виховання осіб, які опиняються в іншому культурному, політичному, правовому середовищі. У переважній більшості мова йде про міграцію осіб до іншого політико-правового простору. Їх пристосування до життя у нових соціально-культурних умовах відбувається, у тому числі, й за допомогою механізмів правової адаптації.

Питання адаптаційного виховання мають велике значення для сьогодення України. У відповідності із Конституцією України, іноземним громадянам та особам без громадянства гарантуються передбачені законом права і свободи. Вони користуються тими ж правами і свободами й несуть ті ж обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не випливає з Конституції України та інших актів українського законодавства. Іноземні особи та особи без громадянства в Україні рівні перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять та інших обставин. Перераховані вище гарантії, а також можливість їх безперешкодної реалізації дають іноземним громадянам можливість влитися до складу соціальної структури українського суспільства, без шкоди для своїх культурних, релігійних, моральних та інших цінностей. Іноземні громадяни, що перебувають в Україні, та особи без громадянства зобов'язані поважати Конституцію України й дотримуватися законів. Водночас ч.3. ст.9 Закону України «Про громадянство України» передбачено, що іноземець, який прагне набути громадянство України, має проживати на її території на законних підставах протягом останніх п'яти років [8, ст.65.]. Наявність такого терміну об'єктивно обумовлена потребою іноземного громадянина у адаптації до нових політико-правових умов. У даному контексті саме адаптаційне правове виховання має забезпечити адекватність сприйняття особою навколишнього середовища, передусім соціокультурного, і в сукупності зі сформованим рівнем правової культури — адекватність її поведінки відповідно до особистого статусно-рольового контексту.

Перевиховання спрямоване на осіб з девіантною поведінкою з метою коригування деформованої правосвідомості. Воно передбачає: формування нових позитивних якостей і розвиток наявних позитивних; освіту вихованця з погляду пріоритету знань, навичок і умінь позитивної поведінки; корекцію установок, ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки й відносин; мобілізацію його на поведінку у відповідності до зразків, що соціально схвалюються.

Неформальне правове виховання здійснюється різними соціальними інститутами за власною ініціативою, в процесі реалізації ними своїх функцій, серед яких виховна функція може мати другорядне значення (сім'я, суспільні рухи, молодіжні організації, засоби масової інформації тощо).

З інституційної точки зору першим суб'єктом виховання людини є сім'я, якій належить провідна роль у формуванні особистості. Саме тут закладаються всі базові якості дитини, формуються її світогляд, переконання, ставлення до навколишнього світу, праці, інших людей і самої себе. Саме тому в соціальному вихованні, у соціальній педагогіці сім'я займає обидва місця у системі «суб'єкт - об'єктних» й «суб'єкт - суб'єктних» відносин, а її члени є не тільки вихователями (суб'єктами), але й вихованцями (об'єктами), включеними в усю сукупність соціальних зв'язків, інститутів соціуму і соціальних інститутів.

Великого значення у сучасних умовах набувають засоби масової інформації як джерела різного роду юридичних знань. Спектр їхнього впливу на суспільну правосвідомість є досить широким: від інформування людей про оновлення чинного законодавства, про різні аспекти діяльності судової, правоохоронної і пенітенціарної систем, до повідомлень про резонансні злочини, про зміни криміногенної ситуації у державі і світі. Виховний вплив мають також різного роду телевізійні судові шоу та інші програми, спрямовані на популяризацію юридичних знань. Однак, в силу домінування розважального компонента, вони не є джерелом системних, багатосторонніх знань про правову систему.

За напрямом виховного впливу правове виховання поділяється на зовнішнє та внутрішнє (самовиховання).

Зовнішнє правове виховання полягає у діяльності вихователя щодо прищеплення вихованцю необхідних правових знань, формування у останнього належного рівня правосвідомості. Тобто об'єкт і суб'єкт виховання у цьому випадку чітко розмежовані. Саме вихователь ставить цілі виховання, визначає завдання, умови, зміст, засоби, методи, форми і діагностики, вибудовує певну тактику. Він повинен передбачати певні результати своєї діяльності і процесу виховання в цілому. Держава у взаємодії з інститутами громадянського суспільства створює, координує і контролює систему правового виховання, яка, по суті, передбачає переважно зовнішній вплив на свідомість громадян.

Однак, для прищеплення людині моральних і правових переконань недостатньо тільки зовнішніх засобів і форм впливу. Необхідне стимулювання її власної моральної і правової активності та творчих зусиль. Виховання, таким чином, немислиме без *самовиховання*, тобто процесу внутрішнього саморозвитку і самокорекції особистості.

Практика показує, що ефективність правовиховного процесу значно зростає, коли суспільне виховання поєднується з самовдосконаленням особистості. Самовиховання доповнює й посилює зовнішнє виховання, воно дозволяє більш повно врахувати індивідуальні потреби, запити і схильності кожного суб'єкта.

Висновок. Отже, на наш погляд, основними видами правового виховання є загальне та спеціалізоване, первинне та вторинне, формальне і неформальне, зовнішнє та внутрішнє. Звичайно, що цей перелік не є вичерпним, але він дозволяє сформулювати цілісне, системне уявлення про основоположні напрями виховного впливу у сфері права. Кожен з вказаних напрямків виховної діяльності заслуговує на увагу та потребує подальшого поглибленого наукового дослідження.

Література:

1. Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 року № 651-ХІV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 28. – Ст.230;
2. Бондарев А.А. Профессиональное правосознание государственных и муниципальных служащих. Дис... к.ю.н., - М., 2002 г., 253 с.;
3. Щегорцев В.А. Социология правосознания. - М., 1981 г., 229 с.;
4. Коробка В.М. Правовий світогляд і близькі до нього ментальні феномени: порівняльно-правовий аналіз на основі співвідношення / В.М. Коробка // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 9–14;
5. Тимченко Г. Правова соціалізація особи – необхідна умова ефективності законодавства / Ганна Тимченко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – №5. – С.25-28.;
6. Правове виховання в сучасній Україні / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2013. – 440 с;
7. Максимов С.І. Правове виховання в сучасних дослідженнях: проблеми й перспективи / С.І. Максимов // Проблеми законності. – 2009. – Вип.103. – С.228-233;
8. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. №2235-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 13. – ст.65.